

ประวัติเมืองนครศรีธรรมราชและตำแหน่งเจ้าเมือง

นครศรีธรรมราชเป็นจังหวัดทางภาคใต้ของไทย ในปัจจุบันนี้เป็นที่ตั้งของภาค
แปด มีอาณาเขตทิศเหนือจดทะเลในอ่าวไทย ทิศหมู่เกาะอ่างทองทะเลติดต่อกับเขตจังหวัด
สุราษฎร์ธานี ทิศตะวันออกจดทะเลในอ่าวไทย ทิศใต้จดจังหวัดตรังและจังหวัดพัทลุง ทิศ-
ตะวันตกจดจังหวัดกระบี่ ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดนี้ ทางตะวันตกเป็นที่ราบสูงเต็มไปด้วย
ภูเขาและเนินมีที่ราบระหว่างภูเขาคอนกลาง ส่วนมากเป็นที่ราบเหมาะแก่การทำ
นา ทำไร่ และเพาะปลูก มีสวนผลไม้และป่าอุดมไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่วนทางตะวันออก
เป็นที่ลุ่มจนไหลลงทะเลจึงคอกอขึ้น¹ ริมทะเลเหมาะแก่การทำสวนมะพร้าว
เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองอุดมสมบูรณ์ด้วยชาวปลาทูอาหาร และทรัพยากรตามธรรม-
ชาติ ประชาชนมีอาชีพ ทำนา ทำสวน และเหมืองแร่

นายจอห์น ครอบิเตด ไท้กล่าวถึงเมืองนครศรีธรรมราชว่า "ลิกอร์ เป็นชื่อของ
เมืองหนึ่งของไทยในภาษามลายู แต่ตามภาษาถิ่นของไทยเรียกว่าละคอน แม่น้ำ คือ
แม่น้ำพายางเป็นแม่น้ำเล็กและตื้น เวลานั้นน้ำล้นน้ำลึกไม่ถึงศอก แม่น้ำนี้นำไปสู่เมืองนคร
ที่ตั้งอยู่บนลำคลองซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่เมืองนคร ฯ มีป้อมค่ายสร้างด้วยอิฐและกลาวกันว่า
ประชาชนทั้งหมดประมาณ 5000 คน มีชาวไทยอยู่มากที่สุด มีสำเภาจีนมาค้าขายเป็น

¹ ศรี อมาตยกุล, เมืองเหนือและเมืองใต้ (พระนคร: แพร่พิทยา, 2513),

ประจำปีในเมืองนครศรีธรรมราช สินค้าออกคือฝ้ายและสิ่งอื่นซึ่งเป็นผลผลิตของชาวมลายู คือ คีบูก พริกไทยดำ หวาย และอื่น ๆ"¹

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ไคทรงนิพนธ์เรื่องการเสด็จประพาส เมื่อ พ.ศ. 2427 คราวเสด็จเมืองนครศรีธรรมราช มีรับสั่งไว้ว่า "เมืองนคร ฯ ตามโบราณวัตถุเป็นเมืองใหญ่อยู่แล้ว ในครั้งสมัยศรีวิชัยถึงต้นสมัยกรุงสุโขทัย เมื่อลัทธิลังกาวงศ์แผ่มาตั้งที่เมืองนคร ฯ กอนสร้างพระมหาธาตุไว้เป็นสำคัญ"²

¹ John Crawford, Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China (London. N.Y. : Oxford University Press, 1967), p. 443, "Ligor is the name of a Siamese town and district, in the Malayan language, but in the dialect of the Siamese themselves it is called "Lakon". The river, called "Ta-yang" is small and shallow, with not above a cubit's depth on its bar at low water. This leads to Ligor, which lies on the brook falling into the larger river. The town of Ligor has a brick fort and is said to contain five thousand inhabitants, consisting of Siamese, Malays and Chinese, the first in greatest numbers. Two or three Chinese junks trade yearly with Ligor, their export cargoes consisting of cotton and what is commonly called Malayan produce viz, tin, black pepper, rattans etc."

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ชีววัฒน์ เที้ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ 7 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), หน้า 97.

ดังนั้นสิ่งที่อยู่ในเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อพ.ศ. 2427 ก็คงยังมีปรากฏเหลืออยู่จนถึงในปัจจุบันนี้ และนายเลอ เมย์ ไคกล่าวถึงนครศรีธรรมราชว่า "รัฐเกาแก 2 รัฐ ซึ่งเป็นที่รู้จักจากบันทึกเหตุการณ์ของจีน รัฐแรกก็คือตามพรลิงค์ ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่ลิกอร์ บนฝั่งตะวันออกของแหลมมลายู (ในปัจจุบันนี้ คือ นครศรีธรรมราช)"¹

"เมืองนครศรีธรรมราช ทางอินเดียเชื่อว่าเป็นที่ตั้งของอาณาจักรศรีวิชัยในบริเวณแหลมมลายู ซึ่งในศิลาจารึกเรียกว่า เมืองตามพรลิงค์ หรือตามพรลิงเกศวร (Tambralinga)"² เป็นเมืองเกาแกที่สุดเมืองหนึ่งในประเทศไทย ในจดหมายเหตุจีนเรียกว่า ตั้งมาหลัง อินเดียทางใต้เคยมาค้าขายที่เมืองนี้เป็นเวลานานแล้ว โดยมาขึ้นบกที่ตะโกลา (ตะกั่วป่า) และไปตั้งที่เมืองครหิ (ไชยา) จนเป็นปึกแผ่นแล้วลงมาทางใต้ตามลำแม่น้ำตาปี ส่วนอีกพวกหนึ่งลงไปทางใต้ไปตั้งบ้านเรือนที่หาดทรายแก้ว เรียกว่า ตามพรลิงค์ คือเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบันนี้

✓ ตัวเมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่บนเขาจิ้ง ค่ำบลานสะกา ในเขตอำเภอเมือง ต่อมาย้ายมาที่หาดทรายแก้วริมทะเล ทั้งนี้เพราะชาวอินเดียที่มาค้าขายเป็นพวกที่อยู่ริม

¹ Reginald Le may, The Culture of South-East Asia

(London: Allen and Unwin, 1964), p. 75, "Two other ancient States are known from the Chinese annals. The first is Tambralinga, which had its capital at Ligor on the east coast of the Malay Peninsula (now known as Nakon Sritammarat)"

² ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีใต้ออกกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2475 ใน สาส์นสมเด็จ, เล่ม 6 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 175-6.

ทะเล ชำนาญและเคยชินกับบริเวณริมฝั่งทะเล เมื่อมาค้าขายนานเข้าและเห็นว่าเมือง นครศรีธรรมราชเป็นเมืองที่น่าอยู่ ประชาชนนิสัยดี จึงมาตั้งภูมิลำเนาและนำเอาศิลป วิทยาการและศาสนามาเผยแพร่ ชาวเมืองพากันอพยพมาอยู่ใกล้กับชาวอินเดียเพื่อความ สะดวกในการค้าขาย ต่อมาจึงเกิดรักใคร่ชอบพอแต่งงานกันขึ้น ผู้คนบริเวณชายฝั่งหนา- แน่นขึ้นเกิดเป็นเมืองใหม่ริมทะเล หรือที่ตำบลซึ่งอยู่ในตำนานพระเจ้าตมเมืองนครศรีธรรม- ราช เรียกว่า หาดทรายแก้ว ส่วนเมืองเดิมก็รวงโรยไปครั้นต่อมาทะเลขึ้นเขินออกไป ทุกที่จนกระทั่งไม่สามารถจะทราบได้ว่าตำบลหาดทรายแก้วเป็นชายทะเลจริงหรือไม่ แต่ เป็นที่เชื่ออย่างแน่นอนว่าที่ตั้งเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบันคือภายในกำแพงเมือง ถ้า ขุดลงไปจะพบพื้นทรายเต็มไปด้วยเปลือกหอยทะเลนานาชนิดจมฝังอยู่ที่ตลิ่ง และมีตำบลหนึ่ง คือ ตำบลขุนทะเล ตำบลนี้มีบึงใหญ่คล้ายทะเลสาบตั้งอยู่ระหว่างหุบเขาเต็งกับเนินดิน บึง นี้เป็นที่ลุ่มลึกเข้าใจว่าทะเลคงจะกินมาถึงภูเขานี้

ในสมัยอาณาจักรศรีวิชัยมีอำนาจมีอิทธิพลตั้งแต่บริเวณแหลมมลายูตอนเหนือ คือ ตั้งแต่เมืองไชยาซึ่งอยู่เหนือเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นไปอีก ลงไปจนถึงเกาะชวา ศาสตรา- จารย์ ยอช เซเคส์ กล่าวไว้ว่า อาณาจักรศรีวิชัยมีราชธานีอยู่ในเกาะสุมาตรา ตามศิลาจารึก ที่วัดเสมามือง จังหวัดนครศรีธรรมราชว่า เมื่อราชวงศ์ไศเลนทรครองกรุงศรีวิชัย (ประมาณ พ.ศ. 1300) ไคแฉอาณาจักรเซตจนถึงภาคเหนือของแหลมมลายู ตามศิลาจารึก จากเมืองกาลาสัน ปีพ.ศ. 1322 กล่าวไว้ว่าอาณาจักรศรีวิชัยแผ่อำนาจไปถึงเกาะชวา ต่อ มาระหว่างปี พ.ศ. 1550 กับ พ.ศ. 1750 อาณาจักรศรีวิชัยมีประเทศราชตั้งอยู่บนฝั่งทั้ง สองของแหลมมลายูหลายประเทศ คือ ปาหัง ตรังกานู กัดันตัน ตามพรลิงค์ (นครศรีธรรม- ราช) ครหิ (ไชยา) ลังกะสุกะ เกคะ (ไทรบุรี) กราทักโกลา (ตะกั่วป่า) บับดาละ

เมืองนครศรีธรรมราช อาจนับได้ว่าเป็นเมืองเก่าแก่ที่สุดเมืองหนึ่งในประเทศ ไทย ทั้งนี้เพราะได้ค้นพบหลักฐานต่าง ๆ เช่น ศิลาจารึกภาษาสันสกฤตที่วัดเสมามือง จังหวัดนครศรีธรรมราชว่า ใน พ.ศ. 1318 เจ้ามุขครองกรุงศรีวิชัยโปรดให้สถาปนาพระ พุทธวิหารขึ้น 3 หลัง และพบศิลาจารึก 3 หลัก ที่วัดพระมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช เป็นตัวอักษรคล้ายกับที่ใช้ในอินเดียระหว่าง พ.ศ. 800-1000 ในสมัยศรีวิชัยเมืองนคร-

ศรีธรรมราชก็เป็นประเทศหนึ่งซึ่งขึ้นอยู่ในอาณาจักรนี้ เขาใจว่าคงจะมีพระราชอาชิตี
ครองเมืองนี้มาตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. 1400 ปีล่วงมาแล้วก็ได้ แต่ไม่มีหลักฐานที่จะตรวจสอบ
จึงไม่สามารถค้นคว้าตวงศของกษัตริย์ที่ครองเมืองนครศรีธรรมราช คือ กษัตริย์องค์ใด
บ้าง จนกระทั่งถึง พ.ศ. 1773 ตามศิลาจารึกของไชยา วัดหัวเวียง จังหวัดสุราษฎร์-
ธานี ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชมีชื่อว่า จันทรภาณุ ในหนังสือชินกาลมาลีณี กล่าววา
ใน พ.ศ. 1799 มีเจ้าผู้ครองศรีธรรมนครทรงพระนามว่า ศรีธรรมราช

การที่เรียกชื่อเมืองตามพยางค์ว่า "ศรีธรรมราช" มีปรากฏในศิลาจารึกของ
พระเจ้ารามคำแหงมหาราชเป็นครั้งแรก ชื่อนี้อาจเชื่อถือได้ว่าเป็นอักษรียศที่ถวายแด่กษัตริย์
ผู้ครองนครว่า "ศรีธรรมราช" คงจะถือเป็นประเพณีสืบต่อเนื่องกันมาหลายองค์ จึงเป็น
เหตุให้ไทยเรานานนามราชธานีนี้ตามชื่ออักษรียศของกษัตริย์ผู้ครองนครว่า "นครศรี
ธรรมราช" ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา ในบรรดาหัวเมืองในราชอาณาจักรไทย
เมืองนครศรีธรรมราชจะเป็นเมืองที่ใหญ่โตและมีอำนาจมาก แม้จะเคยเป็นเมืองขึ้นของ
อาณาจักรศรีวิชัยมาก่อนก็ตาม ตามปุมโหรปรากฏว่าเมื่อครั้งเมืองนครศรีธรรมราชทรง
อำนาจอยู่ ได้เคยปกครองเมืองขึ้นเป็นทำนอง 12 นักษัตริย์มาแล้ว โดยใช้ศัพท์ประจำปี
เป็นตราของเมืองขึ้นนั้น ๆ คือ

1. เมืองสายบุรี	ไช้ตราหนู	(ชวด)
2. เมืองปัตตานี	" วัว	(ฉลู)
3. เมืองกลันตัน	" เสือ	(ชาน)
4. เมืองปะหัง	" กระทาย	(เถาะ)
5. เมืองไทรบุรี	" งูใหญ่	(มะโรง)
6. เมืองพัทลุง	" งูเล็ก	(มะเส็ง)
7. เมืองตรัง	" มา	(มะเมีย)
8. เมืองชุมพร	" แพะ	(มะแม)
9. บันไทยสมอ	" ลิง	(วอก)
10. เมืองสงขลา	" ไก่	(ระกา)

11. เมืองตะกั่วป่า, ถลาง ไข่ตราหมา (จอ)
 12. เมืองกระ (บุรี) " หมู (กุน)¹

ดังนั้นจากคำสรุปได้ว่า คำานเกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชเกี่ยวกับพญาโคศรีราช ซึ่งครองเมืองนครบุรีไ้ทางเหนืมาดากับเจ้าอนุมาราชบุตรนำพระธาตุหนึ่งสงคราม สำเภาอับปางลงและมาพบหาดทรายแก้วและเกิดเหตุการณ์อัศจรรย์ต่าง ๆ ตลอดจนในตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวถึงพระบรมธาตุและเจดีย์ คำานเหล่านี้มีลักษณะเป็นเทพนิยายและเรื่องวกไปวนมามากมาย อาจเพิ่มเติมข้อความต่าง ๆ ออกไปอีกมาก แต่สำหรับทางพงศาวดารกล่าวว่าเป็นที่อยู่ของหลายชนชาติ เช่น ละว้า มลายู เงาะ มอญ จีน และ อินเดีย ซึ่งปกครองตนเองจนถึงพุทธศตวรรษที่ 16 ต่อมาโคตกเป็นของขอมจนถึงในสมัยสุโขทัย พระเจ้ารามคำแหงมีอำนาจขยายพระราชอาณาเขตเมืองนครศรีธรรมราชก็ตกเป็นของไทยตั้งข้อความในหลักศิลาจารึก

ปรากฏตามหลักศิลาจารึกของกรุงสุโขทัยในรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงมหาราชว่าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองชั้นเมืองหนึ่ง ร่วมกับบรรดาเมืองชั้นทั้งปวงของอาณาจักรนี้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 คำนที่ 4 ".....มีเมืองกว้างขวางหลาย ปราบเบื่องตะวันออก.... ..เบื่องหัวนอนรอกคคนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว....."² เขตเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยนั้น จึงมีบริเวณคลุมแหลมมลายูรวมทั้งมะละกาและสิงคโปร์ เมืองในแหลมมลายู เช่น ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ปัตตานี

¹ ตรี อมาตยกุล, "นครศรีธรรมราช", รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2504), หน้า 4-5.

² บอช เซเต้, ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 57-58. (อ้างถึงในวิทยานิพนธ์ของสายจิตต์ เหมินทร์ เรื่องการเสียดรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปลิตซ์ของไทยให้แก่อังกฤษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว).

ยะโฮร์ ปาหัง เประ และมะละกา ก็ตกอยู่ในครอบครองของไทยสมัยสุโขทัย

นายเลอ เมย์ ไคกล่าวถึงอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยว่า "ยังมีกล่าวเพิ่มเติมว่า จนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 พระราชอาณาจักรสยามมีอาณาเขตบนแหลมมลายูไกลลงไปทางใต้ถึงเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีประจักษ์พยานปรากฏในหลักศิลาจารึกของสุโขทัย ค.ศ. 1292"¹

ในตำนานพุทธศาสนา มีพระภิกษุสงฆ์ซึ่งนิมนต์มาจากเมืองนครศรีธรรมราชไปกรุงสุโขทัย ปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงว่า "พอขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่พระมหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบพระปฎิภาไทร หลดกกว่าปูครูในเมืองนี้ทุกตนลุกแต่เมืองนครศรีธรรมราชมา"²

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา นี้เรื่องเกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชนี้หลายคราว เช่น ปรากฏตามหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่า นครศรีธรรมราชเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา มาตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอู่ทอง "ในกฎหมายเต็ยรบาลว่า นครศรีธรรมราชเป็นเมืองขึ้นพระยา

¹ Reginald Le May, The Culture of South-East Asia (London: Allen and Unwin, 1964), p. 87, "It remains to add that, towards the end of the thirteenth century the first Tai Kingdom in Siam claimed dominion over the Malay Peninsula as far south as Nakhon Sritammarat, as witnessed by the stone inscription from Suk'ot'ai dated A.D. 1292."

² ศรี อมาตยกุล, "นครศรีธรรมราช", รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2504) หน้า 15.

มหานครและในศักดินาทหารหัวเมืองซึ่งตราเมือง พ.ศ. 1919 ว่า เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองเอกเทียบเท่าเมืองพิษณุโลก และคงเป็นเมืองเอกตลอดมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา¹ ต่อมาในรัชกาลพระราเมศวรเสด็จไปปราบแคว้นล้านนาไทย โปรดี หอพยพครอบครัวล้านนาไทยไปที่เมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองบักขี้ไตสองครั้ง ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมืองปัตตานีไม่ยอมอ่อนน้อมทัพกรุงศรีอยุธยาได้ยกกองทัพลงไปปราบปราม โดยยกกำลังรวมอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชและปราบเมืองปัตตานีสำเร็จ จึงโปรดให้เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองบักขี้ไตทั้งปวงขึ้นกับสมุหพระกลาโหมใน พ.ศ. 2178 ต่อมาอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา เมืองนครราชสีมาและเมืองนครศรีธรรมราชเป็นกบฏ ทัพกรุงต้องยกออกไปปราบปราม พระยายมราชเจ้าเมืองนครราชสีมาไปพึ่งพระยารามเคโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงโปรดให้พระยาสุรสงครามยกกองทัพไปเป็นทัพบก และพระยาราชวังสันเป็นทัพเรือตีเมืองนครศรีธรรมราชแตก ทัพบกและทัพเรือเข้าล้อมเมืองไว้ แต่พระยาราชวังสันช่วยเหลือให้พระยารามเคโชหนีเพราะเป็นสหายกัน จึงต้องโทษประหารชีวิต² สมัยกรุงศรีอยุธยาเสื่อมแกพมาเมื่อ พ.ศ. 2310 แล้ว ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองประเทศ คังนั้นบรรดาหัวเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งไม่ถูกพมาเข้าโจมตีก็ต่างตั้งตนขึ้นเป็นอิสระ บางก็ตั้งตนขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แยกออกเป็นหลายก๊ก หลายเหล่า ครั้งนั้นพระปลัดซึ่งเป็นผู้รักษาเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งตนเป็นพระเจ้าแผ่นดินเรียกกันว่า เจ้านคร ครองเมืองนครศรีธรรมราชได้ 3 ปี

ต่อมาสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกทัพไปตีเมืองนครศรีธรรมราช และนำตัวเจ้านครมาไว้ในกรุงเทพฯ และโปรดให้เจ้านครสุริยวงศ์ซึ่งเป็นพระเจ้าหลานเธอออก

¹ ศรี อมาตยกุล, เรื่องเดิม, หน้า 15-16.

² อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย, ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 1 (พระนคร:

ไปครองเมือง ต่อมาถึงพิราลัย ส่วนเจ้านครศรีธรรมราช ณ กรุงธนบุรีทำความดีความชอบโดยช่วยต่อสู้พม่าหลายครั้ง จึงโปรดให้ไต่กลับไปครองเมืองตามเดิมเมื่อ พ.ศ. 2319 เป็นเจ้าพระยาอนุครศรีธรรมราชเทียบเท่าเจ้าประเทศราช มีอำนาจตั้งพระยาอัครมหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครศรีธรรมราช

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเห็นว่า การตั้งเป็นเจ้าประเทศราชนั้นจะเป็นการยกย่องกันมากเกินไป จึงโปรดให้ลดบรรดาศักดิ์จากตำแหน่งเจ้าประเทศราชเป็นเพียงเจ้าพระยาอนุครศรีธรรมราช เจ้าพระยาครองหัวเมืองเอกอย่างเช่นเมืองพิษณุโลกให้ลดตำแหน่งเสนาบดีลงเหลือแต่เพียงกรมการเหมือนอย่างเช่นหัวเมืองอื่น ๆ ถึงแม้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชจะโคกฐานะลงเป็นชั้นเมืองพระยามหานครแล้วก็ตาม แต่ก็ยังส่งคนไม่เงินคนไม่ทองเข้ามาทูลเกล้าถวายเยี่ยงประเทศราชทั้งหลายทั้งปวงจนถึง พ.ศ. 2434 เมื่อได้จัดการตั้งมณฑลเทศาภิบาลแล้วจึงได้ยกเลิก

เมืองนครศรีธรรมราชสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหัวเมืองขึ้นตั้งแต่เมืองชุมพรลงไปจนถึงเมืองสลังอในแควนมลายู ภายหลังเมื่อ พ.ศ. 2335 แยกเมืองสงขลาออกจากเมืองนครศรีธรรมราชให้ปกครองเมืองปัตตานี กลันตัน และตรังگانู ส่วนเมืองนครศรีธรรมราชให้ปกครองเมืองไทรบุรี และหัวเมืองที่ตกทะเลหนานอกทั้งหมด ต่อมาพระยา กลันตันกับพระยาตรังگانูเกิดวิวาทกันขึ้น จึงโปรดให้โอนเมืองกลันตันมาขึ้นนครศรีธรรมราช ครั้นถึง พ.ศ. 2439 จัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล โปรดให้แยกหัวเมืองปักษ์ใต้คือมณฑลชุมพร และ มณฑลนครศรีธรรมราช ตั้งที่ว่าการที่เมืองสงขลา ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำแหน่งอุปราชปักษ์ใต้ขึ้นใน พ.ศ. 2458 เพื่อปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมด ตั้งแต่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงไป อุปราชปักษ์ใต้ถูกยุบใน พ.ศ. 2469 แต่นครศรีธรรมราชยังคงเป็นมณฑลตามเดิมจนกระทั่งใน พ.ศ. 2475 เปลี่ยนการปกครองแผนดินแบบใหม่ จึงได้ยุบมณฑลนครศรีธรรมราชลงคงเหลือแต่เพียงจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นจังหวัดหนึ่งในประเทศไทย

ในปัจจุบันนี้ เมืองนครศรีธรรมราชยังคงมีโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญเหลืออยู่ เช่น กำแพงเมืองและป้อมปืนสถานในศาสนาพราหมณ์ กำแพงเมืองเดิมตั้งแต่เมื่อครั้งชาวอินเดียเข้ามาตั้งถิ่นฐานนั้นหาไม่พบแล้วสำหรับกำแพงเมืองนครศรีธรรมราชที่ปรากฏทุกวันนี้เป็นของก่อสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซ่อมครั้งสุดท้ายเมื่อรัชกาลที่ 2 ในสมัยเจ้าพระยาอนุสรณ์ธรรมราช (พัฒน์) ซากกำแพงในปัจจุบันชำรุดทรุดโทรม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้ทรงนิพนธ์ถึงเมืองนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2427 ทรงกล่าวถึงสภาพบ้านเมืองว่า "ตัวเมืองนครศรีธรรมราชคานหน้าตั้งอยู่ทิศเหนือคานหลังอยู่ทิศใต้ คานเหนือคานใต้เป็นคานกว้าง กำแพงยาว 30 เส้น คานตะวันออกและตะวันตกเป็นคานยาว ที่คานเหนือมีคูเมืองห่างจากกำแพงเมืองประมาณ 6 วา"¹ โบราณสถานในกำแพงมีชื่อเรียกเป็นสามตอนคือ ตอนเหนือ เรียก ตำบลประตูชัยเหนือ ตอนกลาง เรียก ตำบลพระเสื่อเมือง ตอนใต้เรียกตำบลประตูชัยใต้ นครศรีธรรมราชมีถนนสายใหญ่อยู่สายหนึ่ง ชื่อ ถนนราชดำเนินตัดฉากกลางเมืองออกไปทางคานเหนือและใต้

ส่วนซากเทวสถานในนครศรีธรรมราชเป็นฝีมือช่างสมัยศรีอยุธยา เช่น โบสถ์พราหมณ์ หอพระอิศวร หอพระนารายณ์ ศาลพระเสื่อเมือง ฐานพระสยาม ในทางพุทธศาสนา มีวัดมหาธาตุเป็นวัดเก่าที่มีพระมหาธาตุเจดีย์สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1300 สมัยศรีวิชัย กษัตริย์ศรีวิชัยแผ่อำนาจมาตลอดแหลมมลายู พวกนี้นับถือลัทธิมหายานจึงนำลัทธินั้นมาเผยแพร่ในบรรดาประเทศราชรวมทั้งนครศรีธรรมราชด้วย ต่อมาสันนิษฐานว่าในราว พ.ศ. 1700 ลัทธิลังการุ่งเรืองแทนที่จึงได้ซ่อมแซมพระเจดีย์เป็นแบบลังกา โดยหุ้มองค์เดิมไว้ในวัดมหาธาตุมีสิ่งสำคัญคือ วิหารพระมหาภิเนษกรมณ์ วิหารหลวง วิหารเขียน วิหารธรรมศาลา วิหารสามจอม วิหารคค และทัฬหเขจร เป็นต้น ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ชีววิวัฒน์เที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ 7 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), หน้า 87.

โคกกล่าวถึงพวกพราหมณ์และเมืองนครศรีธรรมราชว่า "พราหมณ์พวกซึ่งตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ บัดนี้ก็เป็นเทือกเถาของพราหมณ์ซึ่งมาแต่ประเทศอินเดีย แต่ในขณะแตกเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่ข้างฝ่ายใต้ เรือลูกคาไปมาค้าขายอยู่ทั้งสองฝั่งทะเล คือข้างฝั่งนี้เข้าถึงเมืองนครศรีธรรมราช ข้างฝั่งตะวันตกเขาทางเมืองศรีนคร พราหมณ์จึงได้เข้ามาที่เมืองนครศรีธรรมราชมาก แล้วจึงขึ้นมาถึงกรุงเทพฯ เพราะฉะนั้นชื่อพราหมณ์ในเมืองนครศรีธรรมราชไม่มีสิ้นสุดจนถึงบัดนี้ มีเทวสถาน มีเสาชิงช้า ซึ่งพราหมณ์ยังคงทำพิธี....."¹

การที่จะพิจารณาถึงฐานะของเมืองนครศรีธรรมราช ในแต่ละสมัยโดยละเอียด ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์จนถึง พ.ศ. 2435 ควรจะได้อรรถาธิบายลักษณะการปกครองของประเทศไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์อย่างสังเขป เพื่อจะได้มีความเข้าใจถึงลักษณะฐานะของเมืองและตำแหน่งเจ้าเมืองในแต่ละสมัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

สมัยสุโขทัยโดยเฉพาะในรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงมหาราชนั้น พระองค์ต้องการขยายพระราชอาณาเขตให้กว้างขวางออกไป ดังนั้นจึงทรงใช้การปกครองแบบให้อิสระภาพแก่แคว้นแคว้นต่าง ๆ ในการปกครองอาณาเขตของตนเอง ดังเช่นในศิลาจารึกหลักที่หนึ่ง คำนที่หนึ่ง กล่าวถึงพระราชโองบายการปกครองของพระเจ้ารามคำแหงว่า "..... คนใดที่ซึ่งมาหาพาเมืองมาสู่..... บมีเงิน บมีทองให้แก่นัน..... ไคชาเสือกซาเสื่อ หัวฟุงหัวรบ กี้ บชา บตี....."² ในสมัยนี้มีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีแบ่งการปกครองภายในประเทศออกเป็น 2 ส่วน คือ ราชธานี และเมืองพระยามหานครราชธานี คือกรุงสุโขทัยมีหัวเมืองขึ้นในรายรอบเป็นปริมณฑล เรียกเมืองลูกหลวง ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านล้อมราชธานีไว้ทั้ง

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2463), หน้า 77-78.

² ยอช เซเกิ้ล, ประจักษ์ศิลปาคม ภาคที่ 1 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 54. (อ้างถึงในวิทยานิพนธ์ของสายจิตต์ เหมินทร์ เรื่องการเสียดินรัฐไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู และปลิศของไทรโยทแก้อังกฤษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

4 คาน ระยะเวลาระหว่างราชธานีถึงเมืองดูหลวงภายใน 2 วัน เมืองขึ้นในและเมือง
 หนาคานล้อมรอบ 4 คานของกรุงสุโขทัย คือ สวรรคโลก พิษณุโลก พิษณุโลก และกำแพงเพชร
 ส่วนเมืองพระยามหานครเป็นเมืองใหญ่ ๆ นอกราชธานีออกไปเรียกว่า หัวเมืองชั้นนอก
 เวลาเกิดสงครามราชธานีในเมืองพระยามหานครเมืองหนึ่ง ๆ ก็รวมเข้าเป็นกองพลหนึ่ง
 เมืองเหล่านี้ เช่น สุพรรณภูมิ แพร่ เพชรบูรณ์ เป็นต้น ส่วนเมืองที่อยู่นอกอาณาจักรมีชาว
 เมืองเป็นชนต่างชาติซึ่งจัดให้เป็นเมืองประเทศราช มีเจ้าชาวพื้นเมืองซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน
 กรุงสุโขทัยทรงแต่งตั้งปกครองอย่างสิทธิขาดเหมือนอย่างเจ้าแผ่นดินในเมืองของตนแต่ต้อง
 ถวายต้นไม้เงินและทอง เครื่องราชบรรณาการต่อพระมหากษัตริย์ไทยตามกำหนด เวลา
 มีสงครามหรือข้าศึกมาตีพระราชอาณาเขตก็ต้องเกณฑ์ทัพมาช่วยป้องกัน "เมืองนครศรี-
 ธรรมราชก็จัดเป็นเพียงประเทศราชทางทิศใต้เมืองหนึ่ง"¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
 ทรงอิธิบายเกี่ยวกับการปกครองหัวเมืองทางใต้ที่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองนครศรีธรรมราช
 ว่า "..... เมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหงมหาราชทรงขยายพระราชอาณาเขตลงไปตลอดแหลม
 มลายู แต่ให้ไทยลงไปปกครอง แต่ตอนที่ราชธานีเป็นละโว้ข้างใต้ลงไป ราชธานีเป็นมลายู
 จึงใหม่ลงไปปกครอง แต่วิธีปกครองคงเป็นแบบอย่างประเทศราชหรือพระยามหานครทั้งนั้น
 ในหนังสือเก่า เช่น เรื่องชินกาลมาลีและสังคายนานี้จึงเรียกเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช
 ว่า "ราชา" "²

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ลักษณะการปกครองของสมัยนี้ยังคงใช้ต่อมาถึงสมัยกรุงธน-
 บุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงอำนาจสมบูรณ์ญาสิทธิราชย์

¹ ร.อ. ชลินทร์ สุวรรณพันธุ์, การปกครองประเทศไทย (พระนคร: โรงพิมพ์
 โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ฯ, 2507).

² ดายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาทรวงมณีพิทักษ์ ทรงมีคำตอบกับสมเด็จพระเจ้าฟ้า
 กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน 2478 ใน สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้า
 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 174.

ถือหลักการทหาร เป็นเรื่องสำคัญในยามสงบแบ่งออกเป็นฝ่ายทหารและพลเรือน แต่เวลาสงครามพลเรือนและทหารปฏิบัติงานร่วมกันเพื่อรักษายานเมืองให้ปลอดภัย ในยามไม่มีสงครามตำแหน่งคานการปกครองแบ่งแยกออกเป็นทหารและพลเรือน ทหารมีสมุหพระกลาโหม เป็นใหญ่ในการปกครอง ข้าราชการในสมัยอยุธยาในเจ้าพระยามหาเสนาเป็นสมุหพระกลาโหมใช้ตราพระคชสีห์ประจำตำแหน่ง สำหรับข้าราชการพลเรือนนั้นมีตำแหน่งสมุหนายก หรือสมุหนายกมหาดไทยเป็นผู้ดูแลปกครองโดยทั่วไป ถือเป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีเสมอ กับสมุหพระกลาโหม สมุหนายกมีหน้าที่บังคับบัญชาการหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงด้วย ส่วนสมุหพระกลาโหมมีหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งปวงและกิจการทั่วไปทางราชการ ทหารบกและทหารเรือ¹ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ได้ทรงกล่าวถึงการปกครองสมัยนี้ เฉพาะรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงควบคุมหัวเมืองอย่างใกล้ชิด และกล่าวถึงตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี หรืออัครมหาเสนาธิบดีสองตำแหน่ง คือ สมุหพระกลาโหม และมหาดไทยว่า "กลาโหมเพื่อคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือ มหาดไทยคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ เพราะเหตุว่าปัจจุบันนี้กลาโหมวาราชการทหารและมหาดไทยว่าการปกครองพลเรือน เราจึงมักจะเข้าใจผิดไปเสียว่า แต่ไหนแต่ไรมากลาโหมเป็นตำแหน่งทหาร มหาดไทยเป็นตำแหน่งพลเรือน ที่จริงไม่ใช่เช่นนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่มีตำแหน่งทหารหรือพลเรือน เสนาบดีเป็นทั้งทหารและพลเรือนพร้อม ๆ กัน ฉะนั้นนอกจากเป็นเสนาบดีแล้วท่านทั้งสองนี้ยังเป็นแม่ทัพฝ่ายเหนือฝ่ายใต้อีกด้วย"²

¹ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และ นางวิมล พงศ์พิพัฒน์, "การปกครองประเทศในสมัยต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์, ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์", แสดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี, เล่ม 2 ปีที่ 2 เดือนพฤษภาคม (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี และคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2511), หน้า 138.

² พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร: คลังวิทยา, 2505), หน้า 36-37.

ตำแหน่งรองลงมาจากอัครมหาเสนาบดีทั้ง 2 อีก 4 ตำแหน่งในระเบียบบริหาร
ส่วนกลาง เรียกว่า เสนาบดีจตุสดมภ์ คือ :-

1. เสนาบดีกรมเมืองหรือกรมเวียงไซตราพระยบทรงสิ่งประจำตำแหน่ง มี
หน้าที่ดูแลความปลอดภัยให้หลวงสุขแกคนทั่วราชอาณาจักรบังคับบัญชาขุนแขวง อำเภอกำ
บังคับในเขตกรุงปราบปรามโจรผู้ร้าย
 2. เสนาบดีกรมวัง ไซตราเทพยดาทรงพระเนติการ (พระโค) มีอำนาจหน้าที่
เกี่ยวกับราชการในราชสำนัก รักษาพระราชอาณาเขตและพระราชวังชั้นนอกชั้นในรักษาการ
พระราชพิธีทั้งปวง และพิจารณาคดีแพ่ง
 3. เสนาบดีกรมพระคลัง ไซตราบัวแก้ว เดิมมีอำนาจเกี่ยวกับการเก็บรักษา
พระราชทรัพย์เป็นรายได้เข้าสู่พระคลัง จัดการเกี่ยวกับภาษีอากร บังคับบัญชากรมท่าและ
กรมพระคลัง
 4. เสนาบดีกรมนา ไซตราพระพิรุณทรงนาค ดูแลนาหลวงเก็บภาษีค่านา และ
จัดหาเสบียงอาหาร
- หน้าที่ราชการทั้ง 6 ตำแหน่งนี้ ถ้ามีราชการศึกสงครามก็ต้องเป็นแม่ทัพนายกอง
คุมกองทัพออกต่อสู้ราชศัตรู เพื่อป้องกันพระราชอาณาเขตเหมือนกัน หากเป็นเวลาปกติก็มี
ปฏิบัติราชการตามที่กำหนดไว้นั้น เมื่อมีราชการใดที่ต้องปรึกษาราชการก็ปรึกษากันในที่
ประชุมเสนาบดีซึ่งมีพระเจ้าอยู่หัว หรือผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นประธาน และมีพระบรม
วงศานุวงศ์ ขุนนางผู้ใหญ่บางพระองค์บางท่านอยู่ในที่ประชุมด้วยการประชุมครั้งนี้เรียกว่า
ลูกขุน ณ ศาลา คำที่ปรึกษาคงลงในที่ประชุมเรียกว่า คำลูกขุนปรึกษา ตำแหน่งที่เห็นจาก
เสนาบดีกรมต่าง ๆ นี้ ภายหลังยังมีอีกเรียกว่า ผู้กำกับราชการ เป็นท่านองที่ปรึกษาราช
การแผ่นดินในหน้าที่ต่าง ๆ กันเห็นอเสนาบดีจากกระทรวง แต่เพิ่มมีในรัชกาลที่ 2 ดังนั้น
หากจะแสดงแบบการปกครองในสมัยโบราณซึ่งใช้กันมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นต่อ
มาจะเป็นแผนผังดังนี้ คือ :-

ประเทศราชจึงปกครองตนเองโดยเต็มทีขึ้นน้อยต่อไทยเพียงในนาม เว้นเสียแต่ทางประเทศนั้นจะมีการจลาจลจึงจะโปรดให้ข้าราชการผู้ใหญ่ไทยเป็นผู้สำเร็จราชการไปอยู่ประจำดูแลความเรียบร้อยในเมือง¹

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ การปกครองระเบียบการบริหารส่วนกลางมี 6 ตำแหน่ง เช่น เติม สมุหนายก บังคับบัญชาหัวเมืองภาคเหนือ สมุหพระกลาโหม บังคับบัญชาหัวเมืองภาคใต้ และกรมท่าดูแลหัวเมืองปากอ่าว ซึ่งมีโกษาธิบดีเป็นผู้บังคับบัญชา

หลังจากการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2435 การปกครองจึงแบ่งออกเป็นกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาลปกครองท้องที่ กระทรวงกลาโหม บังคับบัญชาราชการทหาร กระทรวงการต่างประเทศ (กรมท่า) ดูแลราชการต่างประเทศ นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลซึ่งเริ่มใน พ.ศ. 2437 มี 6 มณฑล คือ มณฑลลาวเฉียง ลาวพวน ลาวท้าว เขมร นครราชสีมา และฝ่ายทะเลตะวันตก ต่อมาใน พ.ศ. 2439 ได้รวมหัวเมืองเป็นมณฑลเทศาภิบาลมี 2 มณฑล คือ มณฑลนครศรีธรรมราชและมณฑลชุมพร^๒ ในสมัยรัชกาลที่ 7 โดยบุบเหลือเพียง 10 มณฑล คือ กรุงเทพมหานคร นครราชสีมา พิษณุโลก พายัพ ราชบุรี อุดรธานี ปราจีนบุรี อุตรดิตถ์ และนครศรีธรรมราช

เมื่อพิจารณาการปกครองตั้งแต่สมัยสุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ จะเห็นได้ว่า นครศรีธรรมราชจัดเป็นเมืองที่สำคัญเมืองหนึ่งทางใต้ เป็นเมืองชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกในแต่ละสมัยนั้นเมืองนครศรีธรรมราชมีฐานะต่าง ๆ กัน เช่น เป็นเมืองขึ้น เป็น

ดินแต่ละสมัย

¹ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และ นางวิมล พงศ์พิพัฒน์, "การปกครองประเทศในสมัยต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์, ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์", แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี, เล่ม 2 ปีที่ 2 เดือนพฤษภาคม (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี และคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2511), หน้า 139.

ประเทศราชเป็นเมืองเอกเป็นมณฑลและในที่สุดเป็นจังหวัด ดังในพระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึงเมืองนครศรีธรรมราชว่า ".....เมืองนครศรีธรรมราชนี้ปรากฏแน่ชัดว่าเป็นเมืองประเทศราชใหญ่มาช้านาน มีหลักฐานที่ควรอ้างอิงหลายอย่าง มีจารึกที่ฐานพระในวัดพระมหาธาตุ เป็นตน คงจะเป็นใหญ่มาก่อนตั้งแตกรุงอยุธยาโบราณ เมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นแล้วเมืองนครศรีธรรมราชก็ตองอ่อนน้อมขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา แต่เห็นยังจะเป็นเจ้าประเทศราชต่อมาช้านาน ควบระยะทางตั้งแตกรุงออกไปเมืองนครศรีธรรมราชด้วยเรือพายก็เป็นระยะทางไกล.....ก็นับว่าเป็นเมืองไกลเกือบสุดหล้าฟ้าเขียว จึงต้องเป็นเมืองมีอำนาจมากสำหรับปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้แลเมืองมลายูทั้งปวง แต่คงถวายตนไม่เงินทองกรุงเทพฯ ซึ่งยังมีเชื้อสายติดต่อมาจนทุกวันนี้"¹

"เมืองนครศรีธรรมราชนับเป็นหัวเมืองเอกเช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลก และเมืองนครราชสีมา ผู้สำเร็จราชการเมืองทั้งสามนี้มีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา มียศรองสมุหพระกลาโหมลงมา เป็นใหญ่กว่าเสนาบดีชั้นจุฬศตมภ์เมือง วัง คลัง นา ประเพณีการที่ตั้งผู้ว่าราชการเมืองเอกทั้งสามนี้ แต่โบราณมีชาหลวงเชิญสุพรรณภูมิและพระราชโองการออกไปตั้งคล้ายกับตั้งเจ้าประเทศราช ประเพณีที่ชาหลวงออกไปตั้ง เจ้าพระยานครศรีธรรมราช รายการไม่เคยปรากฏในหนังสืออื่น ึ่งเห็นในกฎฉบับที่พิมพ์....."² จากหนังสือเก่าที่เมืองนครศรีธรรมราช มีสำเนาหนังสือเรื่องตั้งผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราชแต่ก่อนมา 4 ครั้ง คือ

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2463), หน้า 140-141.

² "เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช", รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2504), หน้า 161.

ครั้งที่ 1 เมื่อปีจอ จัตวาศก จุลศักราช 1104 ปี (พ.ศ. 2285) ในแผ่นดินพระเจ้ายมบรมโกศกรุงเก่าตั้งพระยาไชยาธิเบศร์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

ครั้งที่ 2 เมื่อปีวอก อัฐศก จุลศักราช 1138 ปี (พ.ศ. 2319) พระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งเจ้านครเป็นพระเจ้าประเทศราช

ครั้งที่ 3 เมื่อปีมะโรง ฉศก จุลศักราช 1146 ปี (พ.ศ. 2327) ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตั้งเจ้าพนังเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

ครั้งที่ 4 เมื่อปีมะแม ตรีศก จุลศักราช 1173 ปี (พ.ศ. 2354) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ (เจ้าพระยานครนอย) เป็นพระยานครศรีธรรมราช

ประเพณีการตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช มีกล่าวไว้ในตำนานกฎตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราชครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า "... ค่ายทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ๆ สั่งว่า ให้พระยาไชยาธิเบศร์เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโสกราช ชาติเคโตะไชย มไหสุริยาบคิ อภัยพิริยปรากฏมพาทู เจ้าพระยานครศรีธรรมราชและให้นายเพ็ชรชราช อาลักษณ์ นายสวัสดิ์ภักดี ชาววัง โทษาอิสหาก นายพิทักษ์ราชา นายชาญอาวุธ แวงจัตตุลังคบาท จำทูลพระราชโองการแลตราพระครุฑพ่าห์ พระสุพรรณบัฏ เสด็จไปมอบเมืองนครศรีธรรมราชให้แก่พระยาไชยาธิเบศร์ เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชตามธรรมเนียม...."¹

ตามกฎนี้ ผู้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเสียค่าธรรมเนียมในการแต่งตั้ง อาลักษณ์จารึกชื่อตามบรรดาศักดิ์เสมอมา 100 ละสลึง ในการทูลเชิญพระราชโองการเสด็จไปนั้นจะต้องทำอย่างสมเกียรติยศแต่งเรือแห่แหน ป้องกันพิทักษ์รักษาส่งสับกันไปตามธรรมเนียมพระราชโองการเสด็จไปมอบเมืองแต่ก่อนนั้นทุกหัวเมือง ไม่นิยมเหตุดำธาได้เลย

¹ "เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช", เรื่องเดิม, หน้า 161-162

เมื่อถึงเมืองนครศรีธรรมราชใหญ่เจ้าท้าวเกล้าแก้วรักษาเมือง ผู้รั้งกรมการ ณ เมืองนั้น
 คำปล้นนั้นให้ปลุกหอพระราชโองการขึ้นเป็นมณฑป เชิญพระราชโองการแลตราพระครุฑพ่าห์
 พระสุพรรณบัฏขึ้นไว้แล้วให้พร้อมสรรพด้วยเครื่องยศตราวุธ เชิญเสด็จพระราชโองการใน
 เบญจาในพระวิหารวัดมหาธาตุหน้าเบญจบุปผารามลาคณา สำหรับผู้จะขึ้นอาณพระบรมราช-
 โองการและพระสุพรรณบัฏ เจ้าพระยานครนุ่งผ้าสามปกขาว ชายกรวย หมบเสื้อขาวใส่สาม
 เกี้ยวดอกไม้ไหวขึ้นคานหามแหมาถึงประตูพระวิหาร เมื่อเข้าไปในพระวิหารแล้วให้เจ้า
 พระยานคร ๆ แลหลวงขุนหมื่นกรมการทั้งปวงกราบถวายบังคมสามลา เชิญพระราชโองการ
 มอบเมืองนครให้แก่พระยาไชยาธิเบศร์ เป็นเจ้าพระยานคร ๆ ต่อมาจึงอาณพระสุพรรณบัฏ
 พระราชทานชื่อแก่เจ้าพระยานคร ๆ เมื่อเสร็จแล้วให้เจ้าพระยานคร ๆ แดงหนังสือทูล
 เกล้า ๆ ถวายสนองพระราชโองการนั้น ให้แต่งของบรรณาการ ค้าธรรมเนียมมอบเมือง
 ค้าธรรมเนียมแด่ตราพระราชโองการ ตราครุฑพ่าห์ และพระสุพรรณบัฏ คาญเชิญตรา
 พระราชโองการให้พระยานคร ๆ แดงพระหลวงขุนหมื่นอาวุธกรมมือ เรือแหแหรักษาเชิญ
 เสด็จพระราชโองการตราพระครุฑพ่าห์และเครื่องบรรณาการกลับเข้าไปยังกรุง

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในแต่ละสมัยนั้นมีหน้าที่ที่สำคัญอันหนึ่งที่เหมือนกัน คือ
 การปกครองดูแลบ้านเมืองให้เรียบร้อยอยู่เสมอ นอกจากนี้ก็อาจปกครองบริเวณเมืองใกล้เคียง
 เคียง ซึ่งแล้วแต่ว่าสมัยหนึ่ง ๆ จะมีอำนาจปกครองกินอาณาเขตบริเวณกว้างขวางอย่างไร
 ดังเช่นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้านครศรีธรรมราชในสมัยรัชกาลที่ 1 คือ เจ้าพิพัฒน์จะ
 ทองปกครองดูแลบ้านเมืองให้มีความสามัคคีกลมเกลียวกัน ไม่แก่งแย่งเอาเปรียบในราชการ
 ดูแลราษฎรให้สงบเรียบร้อยตัวเจ้าพระยานครศรีธรรมราชควรมีน้ำใจโอบอ้อมอารี เมตตา
 กรุณาต่อสมณะชีพราหมณ์ไพร่บ้านพลเรือน เมื่อเวลาถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท เจ้า-
 พระยานครศรีธรรมราชและบรรดากรมการเมืองจะพร้อมกันกราบถวายบังคมต่อน้ำพระพิ-
 พัฒน์สัตยา ณ วัดมหาธาตุ และแต่งทูลหมื่นเงินทองเครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าทูล
 กระหม่อมถวายตามกฎหมายอย่างธรรมเนียมสืบมาแต่ก่อนทุกปี เจ้านครศรีธรรมราชควร
 จัดการเอาผู้ที่มีสติกำลังซื่อสัตย์มั่นคงมารับราชการ ดูแลบ้านเมืองอย่าให้เสื่อมพินาย
 พรรคพวกคบหากันซบเหงกรรโชกราษฎร เป็นโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ขาง มา โศกระบือ

เครื่องอัญมณีของสมเด็จพระพรหมญาณประหาราษฎร ข้าข้างเอางาไปขาย ลักลอบตัดต้นไม้
ต่าง ๆ ทำลายพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระวิหารการเปรียญ วัด
วาอาราม นอกจากนี้ยังต้องออกลาดตระเวนคอยดูแลอาวตงบรรจบถึงคานแค้นหัวเมือง
คอยดูแลพวกโจรสลัดและญวนบริเวณเขตที่ติดต่อกับเมืองสงขลา และเมืองตรังเป็นหัวเมือง
ปลายคานแค้นต่อควยเมืองไทรบุรีและเมืองปัตตานี และแขกเมืองซึ่งยังไม่ส่งบรรจาคม
เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงต้องส่งกองตระเวนออกคอยดูแลเสมอ¹

เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจะต้องปรึกษาหารือกับกรมการทั้งปวงจัดแจงชำระ
พระอัยการ พระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่ การพิจารณาคดีเนื้อความของราษฎรมีให้ตั้ง
อยู่ในคดีทั้ง 4 คือ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ โมหาคติ ไม่ประกอบด้วยความอิจนาริษา
นอกจากนี้ยังควรบำรุงพระพุทธรูปศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ทรวจคพระพุทธรูป พระสถูป พระ-
เจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระวิหารการเปรียญ วัดวาอาราม ถ้าหากมีที่ซึ่งชำรุดปรักหักพัง
ควรซ่อมแซมปฏิสังขรณ์เมื่อถึงคราวต้องสงส่วยอากร เจ้าพระยานครศรีธรรมราชก็ควรจะ
ว่าแกลงกรมการพนักงานจัดส่งมาให้ครบ

ดังนั้นตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็เปรียบเหมือนกับผู้ที่คอยปกครองดูแล
บ้านเมืองทุกด้านไม่ว่าการปกครองภายในหรือภายนอกกับบรรดาหัวเมืองใกล้เคียงก็ตาม
ต้องปกครองให้สงบเรียบร้อยทำหน้าที่ตามพระราชกำหนด ซึ่งได้รับพระราชทานเมื่อได้รับ
แต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช

ตำแหน่งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนี้มีมาเป็นเวลานานมาแล้ว นับแต่ครั้งกรุง
ศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2306 รัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศหรือพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่ง
สุริยาศน์อมรินทร์ ไคทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ คำรัสสั่งให้หม่อมทองตราพระคชสีห์ตั้งพระยา
ราชสุภาวดี (คอกไม้) ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (ข้างเผือก) ในแผ่นดิน

¹ "เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช", รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช
(พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2504), หน้า 193-194.

สมเด็จพระเจ้าท้ายสระให้ออกไปเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแทนเจ้าพระยาศรีธรรม-
 ราช (บุญเลี้ยง) ที่ถึงแก่อสัญกรรม และครั้งนั้นโปรดเกล้าฯ ให้หลวงนายสิทธิ (นาค)
 บุตรพระยาพัทลุง (สกลโต) ซึ่งเป็นญาติกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (คอกไม้) ออกไป
 เป็นพระยาปลัดเมืองนครศรีธรรมราชด้วย ต่อมาใน พ.ศ. 2308 เจ้าพระยานครศรี
 ธรรมราช (คอกไม้) ถูกราษฎรกล่าวโทษว่าอธรรมาจริยบงกช และข่มขืนราษฎรชาพื้นคนที่
 หากความฉิบมีได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงชาติสุเรนทร เป็นข้าหลวงใหญ่ออกไปชำระ
 ความเรื่องนี้ก็ปรากฏว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแพความ โปรดเกล้าฯ ให้ถอดออก
 จากตำแหน่งและลงพระราชอาญาจำตรวนและให้พระยาปลัด (นาค) รักษาการตำแหน่งนี้
 แทนไปก่อนจนกว่าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯฯ ตั้งพระยาเทพย์ประชุม (บุญมาก) บุตร
 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (ทศ) ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศให้ออกไปว่าการแทน
 ใหม่ แต่ยังมีไต่ทรงแตงตั้งใครก็เกิดศึกพม่าประชิดกรุงใน พ.ศ. 2310¹

ในคราวเสียกรุง หลวงสิทธินายเวรได้ตั้งตนเป็น "เจ้านคร" ที่ยวดีเมืองต่างๆ
 ในแหลมมลายู ตั้งตนอยู่ทางทิศใต้ ต่อมาใน พ.ศ. 2311 พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปปราบ
 และนำตัวเจ้านครศรีธรรมราชเข้ามารับราชการในกรุงธนบุรีทางนครศรีธรรมราชโปรดให้
 เจ้านราสุริยวงศ์พระเจ้าหลานเธอไปปกครองใน พ.ศ. 2319 เจ้านราสุริยวงศ์สิ้นพระ-
 ชนม์ จึงให้เจ้านครฯ กลับไปครองเมืองตามเดิม มีเจ้าพัฒน์เป็นอุปราชใน พ.ศ. 2327
 ในรัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯฯ แต่งตั้งเจ้าพัฒน์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ใน พ.ศ.
 2354 โปรดให้เลื่อนเจ้าพระยานครฯ (พัฒน์) เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีแล้วจึง
 โปรดให้พระบริรักษ์ภูเบศร์เป็นพระยาศรีธรรมนาโศกราช เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (พัฒน์)
 นั้นเป็นต้นสกุล ฉ นคร ในรัชกาลที่ 3 พระยานครศรีธรรมราช (น้อย ฉ นคร) ได้เลื่อน
 เป็นเจ้าพระยา เมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมในปี พ.ศ.

¹ ประยูรช สิริพิพันธุ์, คนตระกูลขุนนางไทย (พระนคร: คลังวิทยา 2505),
 หน้า 203.

2382 นั้น พระเสนาหามนตรี (น้อยกลาง) ซึ่งรับราชการตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมือง นครศรีธรรมราชอยู่ 12 ปี นั้น ได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชใน ปี พ.ศ. 2384 เมื่อถึงแก่อสัญกรรม บุตรซึ่งเป็นพระเสนาหามนตรีใน รัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้ได้เป็นพระยานครศรีธรรมราช สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราชในรัชกาลที่ 5 โปรดให้เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2448¹

ดังนั้นอาจจะตั้งข้อสังเกตได้อย่างหนึ่งว่า เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชส่วนใหญ่ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมักจะสืบเชื้อสายต่อกันมาเรื่อย ๆ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า ".....เจ้าพระยานคร ฯ ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ตั้งพระทัยจะชุบเลี้ยงบุตรเจ้าพระยานคร ฯ ให้สืบเชื้อตระกูลวงศ์ต่อไป ผู้ใดไม่หยกเหยกก็จะโปรดให้มียศถาวรศักดิ์ขึ้นทุกคน"² ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 2 ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 2 "สกุลเดิมของพวกชาวนคร ฯ นั้นเป็นอัศจรรย์ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อ พ.ศ. 1927 สมเด็จพระราชแม่สวรรเสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีประเทศลานนาข้างฝ่ายเหนือ กวาดต้อนผู้คนเป็นเชลยลงมามากโปรด ฯ ให้ส่งพวกชาวลานนาที่ได้มาครั้งกระนั้นไป

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กรมพระสมมตอมรพันธ์, เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512), หน้า 85.

² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 73, ทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราช สมัยรัชกาลที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์พานิชกิจ, 2496), หน้า 92.

อยู่เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองจันทบุรี แต่หม่อมฉันไม่มีหลักฐานอะไรจะสอบสวนนอกจากสิ่งเกตุว่าสำเนียง และคำพูดของชาวนครศรีธรรมราชกับชาวกรุงเทพฯ "....."¹

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งแต่ก่อนและต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง แล้วแต่พระราชอัชฌาศัย ที่จะทรงเห็นว่าผู้ใดเหมาะสม แต่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เชื้อสายของผู้ครองเมืองมักจะรับราชการปกครองต่อมา แต่ก็ต้องได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ ดังจะกล่าวถึงแต่ละบุคคลในบทต่อไป

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ดายพระหัตถ์สมเด็จพระยาจักร์ราชานุภาพ ทรงมีโต้ตอบกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัตติวงศ์ใน สาส์นสมเด็จ, เล่ม 19 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 301.

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยการปกครองแบบเก่าแห่งกรุงรัตนโกสินทร์
(พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2435)

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์)
(พ.ศ. 2327-2354)
(ต่อมาเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี)

คุณหนูเล็กหรือปราง ชิดาเจ้านครฯ
(เคิม) และหม่อมทองเพ็ญ

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)
(พ.ศ. 2354-2382)
(ต่อมาเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโศกราช)

ท่านผู้หญิงอิน ชิดาพระยาพินาศศักดิ์
ราชินิกุล ณ บางช้าง

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง)
(พ.ศ. 2384-2410)

ท่านผู้หญิง ม.ร.ว.หญิง ชิดา ม.จ.
จันทร์ โอรสเจ้าฟ้ากรมหมื่นนรินทร์-
รณเรศ

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พร้อม)
(พ.ศ. 2410-2450)
(ต่อมาเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี)

(คัดจากหนังสือวงศ์เจ้าพระยานครของพระยาโกมารกุลมนตรี)